

METİN-YORUM İLİŞKİSİ ÇERÇEVESİNDE [13] RA'D SURESİNİN 41. AYETİ

Süleyman Gezer*

ÖZET

Bu makale Ra'd suresinin 41. ayetinden yola çıkarak tarihi süreçte ayetin yorumları ve bunların anlaşılma biçimine değinmeyi amaçlamaktadır. Tarihi süreçte ayet hakkında gelen rivayet ve yorumlar ayetin mecazî manaya sahip olduğunu göstermektedir. Son zamanlarda ise ayet daha çok hakiki anlamda yorumlanmıştır. Çalışmamız bu yorumlama biçimlerinin geçerliliği üzerine bazı değerlendirmeleri içermektedir.

Anahtar Kelimeler: arz, etraf, çevre, dünya, yerküre.

ABSTRACT:

This article aims to deal with interpretations and forms of understanding in the historical process by moving of this verse 41th surah of the R'ad. The interpretations and narratives of this verse coming from in the historical process show that the verse has metaphoric meaning. Recently, the verse has usually interpreted in the literally meaning. Consequently this article contains some evaluation about validity of the interpretation form of that verse.

Key words: earth, environment, word, sphere.

1. Giriş

Bir metnin yorumlanması aşamasında yorumcunun içinde yaşadığı şartlara ve durumlara göre yorumların değişkenlik göstermesi bir ölçüde doğal karşılanabilir. Ancak metnin maksadını aşan yorum biçimleri konusunda aynı yaklaşımı sergilemek metin ve yorum açısından kabul edilebilir bir yaklaşım olarak görülmez. Görülmesi halinde bir metnin pek çok ifade biçimlerini ve yorumlarını içinde barındırdığı anlamına gelir ki bu ise metne istediğini söyletmekle eşdeğer bir tutumdur. Bir metni yorumlama sürecinde yorumcunun bağlı kalacağı birtakım esasların olması yorumcunun sınırlı hareket etmesini sağlar. Metnin dili ve

* [Yrd. Doç. Dr.], Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

bu dilin özellikleri, metin kime ve nasıl hitap ediyor, muhataplarının içinde buldukları şartlar gibi konular dikkate alınması gereken konular arasındadır.

Tarihten bu yana Kur'an-ı Kerim çeşitli yorumlama biçimleriyle karşı karşıya gelmiştir. Yorumcular kendi siyasi, mezhebi, bilimsel, itikadi vb. görüşleri çerçevesinde Kur'an-ı Kerim'i yorumlama konusunda bazı girişimlerde bulunmuşlardır. Çoğu zaman metnin siyak-sibakını aşan özellikler taşıması ve yorumcuların birtakım subjektif görüş ve önyargılarıyla hareket etmeleri bu girişimlerde göze çarpmaktadır. Bütün bunlar aynı zamanda nesnel bir yorumun önündeki engeller olarak görülebilir. Nesnel bir yoruma ulaşmanın ön şartı büyük ölçüde tarihi verilerin dikkate alınması ve Kur'an'ın kendi tarihiyle bağlantılı olarak okunması ve yorumlanmasına bağlıdır.

Kur'an'dan referans bulma eğilimlerinin farklı yorumların ortaya çıkmasında etkili olduğu bir ölçüde kabul edilebilir. Mesela Rûm (30) suresinin 41. ayeti muhtemelen ilk dönemlerde görülmeyen, fakat günümüzde sanayi ve teknolojinin gelişimine paralel olarak ortaya çıkan çevre sorunlarıyla ilişki kurularak yorumlandığına şahit olmaktayız. Bu yaklaşıma göre ayette bahsedilen "karada ve denizde bozulmanın ortaya çıkması" günümüzün sanayi toplumlarında görülen çevre kirlenmesine işaret etmektedir.¹ Aslında erken dönem tefsir literatüründe bu ayet, Mekke kâ-

1 "İnsanların bizzat kendi işledikleri yüzünden karada ve denizde düzen bozuldu ki Allah yaptıklarının bir kısmını onlara tattırsın; belki de (tuttukları kötü yoldan) dönerler." Rûm, 30/41. Mesela Ümit Şimşek tarafından yapılan meâlden sonra şöyle bir açıklama yapılması ve bu açıklamanın tam olarak çevre sorunlarına işaret ettiğinin söylenmesi Kur'an tasavvurları hakkında belli düşünceler ortaya koymaktadır. "Âyet, çevre kirliliğini, sorumluları ve sonuçlarıyla birlikte tarif ediyor." Bk. Ümit Şimşek, *Açıklamalı Kur'an-ı Kerim Meali*, Zafer Yayınları, İstanbul 2005. Acaba gerçekten bu ayet çevre sorunlarına mı işaret ediyor? Muhammed Esed (1900-1992) meâlinde benzer görüşleri savunur. Esed'e göre bu ayet birtakım çevre sorunlarına işaret etmektedir. Teknolojik gelişmeler ve tabiatın hoyratça kullanımı insanlığı daha önce hayal bile edemediği çevre felaketlerle karşı karşıya getirmiştir. Bunu sonucu olarak toprak, hava ve su sanayi atıkları ve şehir çöpleri yüzünden dizginlenemeyen bir şekilde kirlenmiştir. Ona göre yaygın uyuşturucu ve görünürde "faydalı" ilaç kullanımı insanın kendi bedeninde birtakım genetik bozukluklara ve insanlara yararlı birçok hayvan türünün giderek yok olmasına neden olmuştur. Yukarıda sayılan bozulmaları cinsi sapıklık ve günümüzde dünyayı tehdit eden nükleer sorunları da eklenebilir. Daha geniş bilgi için Bk. Muhammed Esed, *Kur'an Mesajı Meal-Tefsir*, çev.: Cahit Koytak, Ahmet Ertürk, İşaret yay., İstanbul 1997, ss. 828-829. Zemahşeri (467/538) ise bu ayeti kuraklık, hayvanlarda ve insanlarda ölümlerin meydana gelmesi, toprağın bereketini yitirip ürünün az olması, ticarete verimin düşük olması vb. örnekler vererek açıklar. Karada bozulmanın ortaya çıkmasını Hz.

firlerinin işlemiş oldukları günahlardan dolayı karada ve denizde ürünlerin azalması ve yağmur kıtlığı gibi felaketler olarak yorumlanmaktadır.² Yapılan bu yorum günümüzde meydana çıkan susuzluk, küresel ısınma ve buna bağlı olarak yaşanan kuraklık gibi sorunlara işaretler olarak yorumlanabilir. Burada meydana gelen yorum uygunluğu her zaman oluşmayabilir. Kur'an metnini her ne pahasına olursa olsun "çağdaş ihtiyaçlara cevap verecek" veya "çağdaş duruma uygun düşecek" şekilde okuma ve algılama alışkanlığı, Müslümanlar arasında yaygın bir tutum olduğu kabul edilebilir.³ Bu tutum zaman zaman ayetlerin siyaksibakını aşacak biçimde yorumlanmasına yol açabilir ve tutarsız yorumların ortaya çıkmasında etkin bir rol oynayabilir.

Aşağıda ele alacağımız ayet grubu üzerinden yorum dairesinin nasıl genişletildiği ve bu yorumların tutarlılığı üzerinde bazı değerlendirmeler yapılacaktır. Önce, ilk müfessirlerin ayeti anlama konusundaki tutumlarına değindikten sonra günümüzde ayetin anlaşılması konusundaki bazı yaklaşım ve görüşlere yer verilecektir. Ayrıca bu bakış açısının tutarlılığı konusundaki bazı değerlendirmelerle bunların sonuçları üzerinde durulacaktır. Bu bağlamda ele alacağımız ayet grupları Ra'd suresinin 41. ve Enbiyâ suresinin 44. ayetleridir.

Ayetler meâlen şöyledir:

Bizim, o yere gelip [arz] gelip onu uçlarından eksilttiğimizi görmediler mi? Allah (dilediği gibi) hükmeder, O'nun hükmünü bozacak kimse yoktur. Ve O hesabı çabuk görendir.⁴

Evet, onları da atalarını da barındırdık. Nihayet ömür kendilerine (hiç bitmeyecek gibi) uzun geldi. Oysa onlar, bizim gelip

Âdem'in çocuklarından birinin diğerini öldürmesi, denizde ise zorbalıların gemilere saldırıp el koymaları olarak yorumlar. Bu konuda Bk. Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer ez-Zemaşerî, *el-Keşşâf an hakâiki ğavâmizi't-tenzil ve uyûni'l-ekâvili fi vucûhi't-te'vil*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 2003, c. III, ss. 466-467.

2 Mukâtil b. Süleymân (ö.150/767), *Tefsîru mukâtil b. süleymân*, tahk.: Ahmed Ferîd, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003, Beyrût, c. III, ss. 13-14.

3 Ömer Özsoy, *Kur'an ve Tarihsellik Yazıları*, Kitâbiyât, Ankara 2004, s. 126. Bu zihniyetin izleri herhangi bir çağdaş sorunun Kur'an'la temellendirilme aşamasında görülmesi mânîdardır. Mesela bilimsel bir buluşun Kur'an'da temellerinin olduğunu savunmak benzer bir zihniyetten izler taşımaktadır. Yine aynı şekilde çağdaş bir sorun için Kur'an'dan referans bulma eğilimleri bu konuda örnek gösterilebilir.

4 Râd, 13/41.

(kâfirlere ait) araziyi çevresinden eksilteceğimizi görmezler mi? Şu halde, üstün gelen onlar mı?⁵

Genel olarak kabul edilen görüşe göre Ra'd suresi Medine'de, Enbiyâ suresi ise Mekke döneminde nâzil olmuştur. Ayetler ilk bakışta (arz) yerin, toprağın, yeryüzünün etrafından eksiltildiğinden bahsetmektedir. Bu ayetleri seçme nedenimiz, ayetlerin anlamı konusunda çok farklı rivayet ve yorumların olmasından dolayıdır. Kur'an'ın sadece iki yerinde bu ifadeler geçmektedir. Amacımız, bu ayetlerle ilgili olarak gelen rivayetler hakkında bilgi vermek ve ifadelerin mahiyeti hakkında müfessirlerin görüşlerini ortaya koymaktır. Çağdaş dönemlerde yazılan tefsirlerde, gelen rivayetlerden bağımsız ve günümüz sorunlarıyla ilgili olarak ayetlerin yorumlandığı görülmektedir. Çağdaş dönemlerde ise yorum dairesi büyük ölçüde genişlemiştir. Çalışmada kullanacağımız kaynaklar büyük ölçüde geleneksel ve çağdaş dönemde yazılmış tefsir kitapları olacaktır.

Ayetler kısaca müşrik ve kâfirlere hitaben şöyle demektedir: “Bizim o yere (arz) gelip uçlarından eksiltip durduğumuzu görmediler mi?” Ayette geçen *arz* ve *etraf* kelimesi ne anlama gelmektedir. Arz kelimesi yeryüzü müdür? Yoksa hitabın oluşmasına zemin teşkil eden Mekke ve Medine midir?

Genellikle ayetler hakkında gelen rivayet ve yorumlar iki grup altında toplanabilir. Bunları mecâzi ve hakiki anlama ilişkin rivayetler şeklinde ayırabiliriz.⁶ İlk dönem müfessirlerden gelen rivayetler ayetlerin mecâzî manaya sahip olduğunu göstermektedir. Geç dönemlerde yazılan tefsir külliyâtında ise yorum dairesinin genişlediği ve birtakım çağdaş sorunlarla ayetlerin irtibatlı olarak yorumlandığını müşahede etmekteyiz. Ayetin mefhumu elvermediği halde farklı yorumların yer alması başka bir konu olmakla birlikte, müfessiri bu konuya götüren sebepleri irdelemek yerinde bir yaklaşım olacaktır. Muhtemelen bu yaklaşımlar müfessirin sahip olduğu Kur'an tasavvuruyla yakından ilgilidir. Kur'an'ı kendi tarihinden bağımsız ve özerk bir metin olarak görmek ve

⁵ Enbiyâ, 21/44.

⁶ Hayreddin Karaman ve Diğerleri, *Kur'an Yolu ve Türkçe Meâl ve Tefsir*, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara 2007, c. III, s. 298. Kur'an yolu tefsirini yapanlar ayetin hakiki anlamda ele alınması durumunda aşağıda vereceğimiz yorumu yaparlar: “Yağmur, sel, rüzgar, deprem ve benzeri tabiat güçlerinin etkisiyle toprağın yerinden kayması, dağ ve tepelerin aşınması”dır. (erozyon) bk. Aynı eser, s. 298.

yorumlamak aslında Kur'an'a her şeyi söyletmekle eşdeğer bir tutumdur. Yorumcunun bağlı kalacağı bir takım kuralların yanında, metnin ortaya çıktığı bir ilk anlam evren ve ilk muhatapların varlığı söz konusudur. Mesela, Yunus (10) suresinin 104. ayetinde “De ki: Ey insanlar!..” diye başlayan hitap bütün insanlara değil, indiği sırada orada bulunanların bazısına seslenmiştir. Bunlar Hz. Muhammed'in çağrısına karşı çıkan müşriklerdi. Burada, “ey müşrik ahali!” şeklinde bir hitap söz konusu olmaktadır.⁷ Dolayısıyla “ey insanlar” şeklinde hitabın bütün insanları kapsadığını öne sürmek vahyin teşekkül süreciyle çelişen bir düşünce olduğu söylenebilir.

Müfessirlerin ayetleri ele alış ve yorumlama biçimleri onların Kur'an'a bakış ve yaklaşım biçimleriyle doğrudan ilgilidir. Rivayetler arasında tercih durumunda kalmaları esnasında izledikleri yol ve yöntem önemli olmaktadır. Müfessirin tercih durumu, en azından ayetin mefhumuna aykırılık taşımaması gerekir. Ayetler hakkında gelen rivayetlerin bağlam tespitinde önemli bir role sahip olduğu söylenebilir. Buna rağmen çoğu zaman gelen rivayetlerin dışında, ayetin mefhumunu aşan birtakım yorum örneklerine rastlamak mümkündür.

2. Tefsir Literatürü Çerçevesinde Ayetlerin Ele Alınış Biçimleri

2.1. Ayetteki İfadeleri Mecaz Olarak Değerlendiren Rivayetler

Ayetlerin mecâzî anlam dikkate alınarak yorumlanmasında bir bütünlük göze çarpmaz. Öyle ki bu konuda çeşitli anlamlara gelebilecek rivayet ve yorumlar mevcuttur. Bu rivayetleri çeşitli başlıklar altında sınıflandırmak mümkündür.

1. Âyette zikredilen, yerin uçlarının eksiltilmesi ifadesini önceki müfessirler, mecâzî manayı dikkate alarak, kâfirlerin memleketlerinin fethi ile onların topraklarının azalması, müslümanların topraklarının çoğalması şeklinde yorumlamışlardır. Hasan el-Basri müslümanların müşriklere karşı zafer kazanmaları, galip gelmeleri, Allah'ın nebisi için fethettiği/açmış

7 Mehmet Paçacı, *Kur'an'a Giriş*, İsam Yayınları, İstanbul 2006, ss. 92-93.

olduğu yerler olarak açıklar.⁸ Mukâtil b. Süleyman (ö. 150/767) ise burada kullanılan *arz* kelimesinin Mekke anlamında olup, etraf kelimesinin ise çevresi olduğunu belirtir.⁹ Ayette bahsedilen *arz* kelimesi kâfirlerin toprakları anlamına gelir. Müslümanların onların topraklarını fethedip kendi topraklarına katmaları anlamında mecazen kullanılmıştır. Bir anlamda daru'l-harb'in eksilmesi, daru'l-islam'ın çoğalmasa anlamındadır.¹⁰

Taberî (ö. 310/922), ayet hakkında rivayetlere geçmeden önce bu ayetin yorumunda te'vil ehlinin ihtilafa düştüğünden bahseder. Onlardan bazılarının özetle şunları söylediklerini aktarır. Hz. Peygamberden mucizeler isteyen Mekkeli müşriklere kendi toprakları çevresinden O'nun için her gün topraklar fethettiğimizi görmezler mi? Diğer toprakları fethettiğimiz gibi müşriklere ait toprakları Peygamber ve müslümanlar için fethetmemizden korkmazlar mı? Daha sonra Taberî, düşman topraklarının fethedilmesi, müslümanların kâfirler ve müşriklere galip gelmeleri, bir yerin harap olması, yok olup gitmesi ve orada yaşayanların helak olması/helak edilmesi, o yerin bereketinin, ürünlerinin ve halkının ölümle eksilmesi olarak yorumlamıştır.¹¹ Taberî, bütün görüşleri aktardıktan sonra tercih ettiği görüşün, müslümanların kâfirlere karşı üstün gelmeleri ve yaşadıkları toprakların ele geçirilmesi olduğunu belirtir.¹² Râzî (ö. 604/1109), bu konuda iki görüş olduğunu öne sürerek birinci görüşün kâfirlerin yaşadıkları bölgelerin ve *etrafının* müslümanlar tarafından ele geçirilmesi olarak değerlendirir.¹³ Ebussuûd Efendi (ö.983/1576) ise *arz* kelimesini kâfirlerin yaşadıkları bölgeler olarak ele alır ve ayetler-

8 Hasan el-Basri, *Tefsîru'l-Hasen el-Basri*, tahk.: Muhammed Abdurrahîm, Dâru'l-Harîr, Kahire, c. II, s. 57; Benzer görüş için bk. Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ, *Meâni'l-kur'an*, tahk.: Muhammed Ali en-Neccâr; Ahmed Yûsuf Necâtî, Dâru's-Surûr, ts., c. II, s. 66.

9 Mukâtil b. Süleyman, *age*, c. II, s. 180.

10 Zehâşerî, *age*, c. II, s. 514; Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd en-Nesefî, *Tefsîru'n-nesefî*, Kahraman Yay., İstanbul 1984, c. II, s. 253.

11 Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vili âyi'l-kur'an*, tahk.: Abdullah b. Abdu'l-Muhsin et-Turkî, Dâru Hicr, Kahire 2001, c. XIII, ss. 574-577; Ebû İshâk İbrahim b. ez-Zeccâc, *Meâni'l-kur'an ve i'râbuhu*, Âlemu'l-Kütübî, Beyrut 1988, c. III, s. 151.

12 Taberî, *age*, c. 13, s. 579, İbn Atiyye'de aynı görüşü paylaşır. Bk. İbn Atiyye el-Endulusî, *el-Muharreru'l-vecîz fi tefsîri'l-kitabi'l-azîz*, Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2001, c. 3, s. 390.

13 Fahrüddîn er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, Dâru'l Fikr, Beyrût 1993, c. 19, s. 69. Muhammed Ali b. Muhammed eş-Şevkânî, *Fethu'l-kadir el-câmi' beyne fenneyi'r-rivâye ve'd-dirâye min ilmi't-tefsîr*, Dâru'l-Hayr, Dimeşk 1992, c. III, s. 102.

den maksadın müslümanlar tarafından buralarının fethedilmesi olduğu şeklinde yorumlar.¹⁴

Gelen rivayet ve yorumlardan anlaşıldığı kadarıyla, kâfirler ve müşriklere ait toprakların müslümanlar tarafından bir gün fethedileceği veya yavaş yavaş bu toprakların müslümanların egemenliğine geçtiği/geçiyor olduğu veya Mekke'nin müslümanlar tarafından bir gün fetholunacağına dair imalar taşımaktadır.

2. İkinci grup gelen rivayetlerde farklı görüşler dikkat çekmektedir. Ayet, âlimlerin ve abidlerin azalması/ölmesine işaret etmektedir.¹⁵ İbn Abbas, Hasen, Dahhâk, Suddî, İbn Atiyye'den gelen rivayetlere göre yerin eksilmesi, oranın şeref sahibi insanların ölmesi anlamına gelmektedir. Taberî, bu konuda İbn Abbas ve Mücâhid'den gelen rivayetleri aktarır. Buna göre bir yerin âlimlerinin, fakihlerinin ve hayırlı ehlinin yok olmasıdır.¹⁶ Muhtemelen bu görüşün ortaya çıkmasında ayette geçen taraf kelimesinin etkili olduğu düşünülebilir. "Taraf" kelimesi hayırlı, iyi, önde gelen, eşraf anlamına gelmesinden dolayı bu türden yorumların çıkması mümkündür. Hz. Ali'den gelen bir sözde bu kelime hayırlı anlamında kullanılmıştır. "İlimler vadiler gibidir. Rastgele bunlardan almaya kalkarsanız hüsrana uğrarsınız. Bundan dolayı en hayırlısını alınız."¹⁷

Râzî yukarıda bahsettiğimiz gibi bu konuda iki görüş olduğunu öne sürerek İbn Abbas'a dayanan rivayeti aktarır. Bu rivayette, bir toplumun şerefli ve önde gelenlerinin, âlimlerinin ölümü ve salih, hayırlı insanların kaybolmasıdır. Buna göre başarı ve yükselmeden sonra çöküş, hayattan sonra ölüm, izzetten sonra alçaklık, olgunluktan sonra noksanlık görünür âlemde müşahade

14 Bk. Ebussuûd Muhammed b. Muhammed, *İrşâdu'l-akli's-selîm ilâ mezâyâ'l-kur'âni'l-kerîm*, Mısır ts., c. III, s. 114 ve 343.

15 Ma'mer b. el-Müsennâ et-Teymî Ebû Ubeyde, *Mecâzu'l-kur'an*, nşr.: M. Fuâd Segin, Mektebetü'l-Hâncî, Kâhire 1988, c. I, s. 334; Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ, *Meâni'l-kur'an*, tahk.: Muhammed Ali en-Neccâr; Ahmed Yûsuf Necâtî, Dâru's-Surûr, ts., c. II, s. 66; ez-Zeccac, *Meâni'l-kur'an ve i'râbuhu*, c. III, s. 151; Celalüddîn Abdurrahmân Ebî Bekr es-Suyûtî (ö.911/1505), *ed-Durru'l-mensûr fi't-tefsîri'l-me'sûr*, Dâru'l-fikr, Beyrut 1993, c. IV, s. 665; Şihâbüddîn Mahmûd el-Âlûsî, *Rûhu'l-meâni*, Dâru'l-Fikr Beyrut 1987, c. VII, s. 173.

16 Taberî, *age*, c. XXIII, s. 579; bk. Suyûtî, *age*, c. IV, s. 666.

17 Muhammed b. Yûsuf Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhîd*, Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1993, c. V, s. 389.

edilmektedir. Bütün bunlar olurken kâfirler Allah'ın kendilerini bir gün aynı duruma düşürmeyeceğinden nasıl emin olabilirler? Kâfirler üstünlerken bir gün gelir zelil duruma düşebilirler.¹⁸

3. Üçüncü bir grup olarak düşünebileceğimiz rivayetler ve yorumlar, genel olarak bir yerin harap olması, yok olması anlamında gelmektedir. Kuran-ı Kerim sık sık geçmiş milletlerden ve bunların yaşadıkları coğrafyalardan bahseder ve geride kalanlar için nazar-ı dikkate alınması gerektiğini vurgular. Bunun yanında bir yerin ürünlerinin olmaması, bereketsizliğin hüküm sürmesi anlamında gelen rivayetlerde bulunmaktadır.¹⁹ Yukarıda anılan rivayetlerde görüldüğü gibi ayetlerin anlamı genellikle mecâzî anlama delalet etmektedir. Yukarıda sayılan müfessirler ayeti bu şekilde yorumlamışlardır.

2. 2. Ayetlerin Hakiki Anlamda Yorumlanması

Bu bölümde ayetlerin mecâzî anlamı dışında yapılan yorumlarına değineceğiz. Genellikle bu yorumlama biçimlerinde ayetin hakiki anlamı dikkate alınarak, ilk dönem müfessirlerin eserlerinde bulunmayan yorumlar ve düşünceler yer almaktadır. Müfessirlerin ayetin anlamı konusunda daha önce herhangi bir rivayet ve yoruma dayanmadan, yepyeni düşüncelerle ayeti anlamlandırmaya girişmeleri üzerinde düşünülmesi gereken konular arasındadır. Görebildiğimiz kadarıyla ayetlerin bu çerçevede ele alınması daha çok çağdaş dönemde yazılan tefsirlerde ortaya çıkmaktadır.

Ayetin anlamı konusunda hakiki manasını dikkate alarak görüş bildirenler, diğer tefsir rivayetleri ve görüşler hakkında bilgi verdikten sonra ayette geçen *arz* kelimesini genellikle üzerinde yaşadığımız yer anlamında “dünya” olarak tasavvur etmişlerdir. Buna bağlı olarak dünyanın elips şeklinde ve kutup bölgelerinin basık bir şekle sahip olduğunu da bu ayete dayanarak ileri sürmüşlerdir. Şimdi bu görüşleri kısaca özetlemeye çalışalım. Kur'an anlayışına sahip olduklarını ortaya koyacaktır. Bu görüşlerden biri Bayraktar Bayraklı'ya aittir. Kendisinin “*Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*” adını verdiği eserinde ayetin yorumu hakkında özetle şunları ifade eder: Ayette geçen *etraf* kelimesi bir ülkenin sınır boyları, *arz* kelimesi ise dünya olarak varsayıldığın-

¹⁸ Râzî, *age*, c. 19, s. 69

¹⁹ Taberî, *age*, c. 13, s. 576.

da, Kur'an dünyanın elips şeklinde olduğuna işaret etmektedir. Çünkü dünyanın iki kutup bölgesinin basık olduğu; her ne kadar *etraf* kelimesi çoğul olarak kullanılsa da, iki kutuptan maksat en kuzey ve güney bölgeleri değil bölgenin tamamıdır. Ayrıca bu şekilde yapılan bir yorum, ayetin evrenselliğine katkı yapacaktır.²⁰ Süleyman Ateş ise geleneksel anlayışı verdikten sonra, yağın yağmurlarla, esen rüzgârlarla dağların aşınmasına işaret olabileceğini ifade eder. Ayrıca kutup bölgelerinin basık olmasına bir işaret olabileceğini belirtir.²¹ Vehbe Zuhayli, yeryüzünün elips biçiminde geniş ve düz olduğunu, yusuvarlak olmayan bir şekle sahip olduğunu belirtir. Yeryüzünün yanlarından daralmış bir biçimde olduğunu, dolayısıyla bu anlama gelebileceğini vurgular. Bütün bunlara rağmen ilk görüşün en iyi görüş olduğunu söyler.²² Elmalılı Hamdi Yazır ise “ O serili yeri, üzerinde yaşadıkları o geniş toprakları etrafından kudretimizle sarıp sıkıştırmıyor, onu eksiltmiyor muyuz? Daraltmıyor muyuz? Ve ilk medde karşılık onda cezirler yapmıyor muyuz? Veya çeşitli yeryüzü olayları ile onu aşındırıp parçalamıyor muyuz?”²³ şeklinde birtakım yorumlara yer verir.

Kur'an'da geçen bazı ayetlerle bilimsel görüşleri uzlaştırma çabasında olan bir eserde, bahsedilen ayetler hakkında şu değerlendirmeler yapılmıştır. Buna göre jeoloji bilimiyle uğraşan âlimler bu ayetin manasını açık bir biçimde ortaya koymuşlardır. Onlar, yaptıkları incelemeler sonucunda dünyanın kendi etrafında hızlı bir şekilde dönmesinden dolayı yerkürenin kutuplar bölgesinde basık olduğu, ekvator bölgesinde ise şişkin bir durumda olduğunu ortaya koymuşlardır. Yerkürenin merkezini kuşatan büyük miktarda gazlar ve diğer maddeler yerkürenin dışına yöne-

20 Bayraktar Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, Bayraklı Yay., İstanbul 2004, c. X, s. 133.

21 Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, ts., c. IV, ss. 487-488. Başka bir meâlde şu görüşlere yer verilir: “Âyetin hakiki manasını gözönüne alırsak, yerin uçlarından eksiltilmesi, erozyon dediğimiz toprağın yağmur, sel ve rüzgâr gibi tabii güçlerin etkisiyle yerinden kayması, dağların ve tepelerin aşınması şeklinde yorumlanabileceği gibi, yer küresinde meydana gelen olaylar neticesinde kürenin halcminin noksanlaşması şeklinde de yorumlanabilir.” Ali Özek ve Diğerleri, *Kur'an'ı Kerim ve Açıklamalı Meâli*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 1993.

22 Vehbe Zuhayli, *Tefsiru'l-münir*, çev.: Hamdi Arslan ve diğerleri, Risale Yay., İstanbul 2003, c. VII, s.164.

23 Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Azim Dağıtım, İstanbul, ts., c.V, s. 163.

lik olan merkez kaç kuvvetin etkisiyle ekvator çevresine içten basınç yapmış bu ise yerkürenin ekvator bölgesinde şişkin olmasına, kutuplarda ise basık olmasına yol açmıştır. Dolayısıyla bütün bunlar, kuzey ve güney kutup bölgelerinin eksilmesine/basık olmasına yol açmıştır.²⁴ Bu konuda benzer bir diğer görüş Malik Bin-Nebi tarafından ortaya atılmıştır. Ona göre ayette birbirinden ayırt edilmesi gereken iki mefhum vardır. Birincisi geometrik sahaya ilgilidir. Dünyanın şekli zımni olarak ayette geçen “etraf” kelimesiyle anlatılmıştır. Etraf ise uçlar anlamına gelir. Diğerisi ise mekanik sahaya alakadar etmektedir. Yani eksiltiyoruz, kısaltıyoruz. Bunlar, arzın şeklinin kutuplarda basık bir yuvarlak olduğu yani *elipsoid* olduğu hakkındaki bugünkü ilmi gerçekle Kur’an arasındaki beraberliği şayan-ı dikkat bir şekilde ortaya koymaktadır. Bu uygunluk ise Kur’an-ı Kerim’in dünyamız hakkındaki birçok ayetleriyle de kuvvetlendirilmiştir.²⁵ Bu türden bir yorum anlayışı ilk bakışta gayet makul gelebilir. Ama ilk muhatapların aşına olmadıkları ve günümüzde yapılan yorumlarla bağdaşmayan tarihi bir zeminin yokluğu bu yorumun doğruluğunu ve gerçekliğini şüpheye düşürmektedir. Tefsirlerin yanında meal yapanların da tarihi durumu ve verileri dikkate almadıkları ortaya çıkmaktadır. Meal yapanların çoğu, ayetlerde kullanılan “arz” kelimesini hakiki anlamda değerlendirerek “yerküre” veya “yeryüzü” olarak aktarmışlardır.²⁶

Buraya kadar vermiş olduğumuz bilgilere bakılacak olursa, ilk dönem sayılabilecek müfessirler arasında ayetin yorumu konusunda belli bir mutabakatın olduğu göze çarpar. Bu dönemde

²⁴ Seyyid el-Cemîlî, *İ’câzu’l-ilmî fi’l-kur’an*, Dâru’l-Vesâm, Beyrut 1992, s. 26

²⁵ Malik Bin-Nebi, *Kur’ân-ı Kerîm Mucizesi*, çev.: Ergun Göze, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 1991, ss.217-218.

²⁶ Hüseyin Atay, Yaşar Kutluay, *Kur’an-ı Kerîm ve Türkçe Anlamı*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara 1998; Yaşar Nuri Öztürk, *Kur’an-ı Kerîm ve Türkçe Meali*, Yeni Boyut, İstanbul 1994, Bu meal diğerlerinden ayrı olarak kelimeyi yerküre olarak vermiştir.; Edip Yüksel, *Mesaj-Kur’an Çevirisi*, Ozan Yayıncılık, İstanbul 2000.; Suat Yıldırım, *Kur’an-ı Kerîm ve Açıklamalı Meali*, Feza Gazetecilik, İstanbul 1998; Ömer Nasuhi Bilmen, *Kur’an-ı Kerîm’in Türkçe Meali Âlisi*, Akçağ Yay., Ankara 1994; Şaban Piriş, *Kur’an-ı Kerîm’in Türkçe Anlamı*, yy., 2003; Ali Özek ve Diğerleri, *Kur’an’ı Kerîm ve Açıklamalı Meali*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 1993; Halil Altıntaş ve Muzaffer Şahin, *Kur’an’ı Kerîm Meali*, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara 2001; Muhammed Esed, *Kur’an Mesajı*, çev.: Cahit Koytak-Ahmet Ertürk, İşaret Yayınları, İstanbul 1997. Bununla birlikte ayetin ilk anlamına yakın çevirileri mevcuttur. “Görmediler mi ki adeta onların yerlerine geliyor, etrafından yurtlarını eksiltip duruyoruz. Allah hükmeder, hükmünü bozacak yoktur ve o pek tez hesap görür.” Bk. Abdülbaki Gölpınarlı, *Kur’an-ı Kerîm ve Meali*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1955.

ayetin anlamı konusunda farklı rivayet ve yorumların varlığı dikkat çekse de, mecâzî anlamın dikkate alındığı görülmektedir. Daha sonra gelen müfessirler ise ilk dönemlerde görülmeyen hakiki anlamı merkeze alarak yorumlama sınırlarını geniş tutmuşlardır. Deyim yerindeyse birtakım çağdaş sorunları/tasavvurları dikkate alarak ayeti açıklamaya çalışmışlardır.

Bahsedilen bu tutumun izlerini çoğu pasajların yorumlarında görmek mümkündür. Mesela En'am (6) suresinin 116. ayetinde geçen *ekseru men fi'l-arz* ifadesi yapılan çoğu meâllerde “yeryüzünde bulunan çoğu insanlar” şeklinde hitabın genelleştirilerek Türkçe'ye çevrildiği görülmektedir.²⁷ İlk dönem müfessirlerinden sayılan Mukâtil b. Süleyman ise bu ifadeyi sadece Ehl-i Mekke ile sınırlandırmaktan çekinmemiştir.²⁸ Görebildiğimiz kadarıyla ayetin farklı çevirisi “Eğer ülkede [yaşayanların] çoğunluğuna uyacak olursan...”²⁹ şeklinde tarihsel anlam dikkate alınarak Salih Akdemir tarafından yapılmıştır. Mukâtil b. Süleyman, aynı yorum tutarlılığına bağlı kalarak -ilk muhatapların varlığını veya tarihi durumu göz önünde bulundurarak- konumuz olan ayetleri ise şöyle yorumlamıştır. Anlamın daha açık olması için ifadeleri aynen iktibas etmek istiyoruz: “*Evelem yerav* yani Mekke kâfirleri (görmediler mi?) *enna neti'l-erza* yani (bizim) Mekke arazisine (gelip) *nenkusuha min etrafihe* yani etrafını eksilttiğimizi. Nebi ve müminler Mekke çevresine ve topraklarına galip gelmeye devam ediyorlar. Kâfirler bu gördüklerinden nasıl ibret almıyorlar? Allah ehl-i küfrü azaltıyor ve müslümanları çoğaltıyor. Allah hükmeder. Mekke çevresini eksiltmesi ve Muhammed'e yardım hususunda kararını kaldıracak yoktur. *Ve hüve seriu'l hisab*.³⁰

Görüldüğü gibi Mukâtil b. Süleyman ayeti ilk muhataplarını dikkate alarak tefsir etmiştir. Bu konuda şöyle bir soruyla karşılaşmamız mümkündür: Kur'an günümüzde mevcut olan bazı so-

27 Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili, Kur'an-ı Kerim Meâli*, Haz.: Düccane Cündioğlu, Misyon Yay., İstanbul 2001.; Süleyman Ateş, *Kur'an-ı Kerim ve Yüce Meâli*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul ts.; Suat Yıldırım, *Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli*, Feza Gazetecilik, İstanbul 1998; Yaşar Nuri Öztürk, *Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Meâli*, Yeni Boyut, İstanbul 1994; Şaban Piriş, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Anlamı*, yy., 2003; Ali Bulaç, *Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Anlamı*, Birim, İstanbul ts.; Muhammed Esed, *age*.

28 Mukatıl b. Süleyman, *age*, c. I, s. 367.

29 Salih Akdemir, *Son Çağrı Kur'an*, Ankara Okulu Yay., Ankara 2004.

30 Mukâtil. b. Suleyman, *age*, c. II, ss. 180-181.

runlara işaretler taşımaz mı? Elbette bazı sorunlara işaretler taşıyabilir veya yorumcu çevresinde gördüğü birtakım sorunları çeşitli ayetlerle irtibatlandırabilir. Ama herhangi bir sorunu ayetin siyak-sibakı elvermediği halde bazı çağdaş sorunlara yorumlamanın ne kadar doğru bir çaba olduğunun da sorulması gerekir. Yorumcunun yorumlama sürecinde nereye kadar hareket etme imkânının olup olmadığını belirleyen birtakım çerçevelerin olması subjektif sayılabilecek yorumların ortaya çıkmasını büyük ölçüde engelleyecektir. Bu açıdan yorumcunun bağlı kalacağı birtakım ilke ve kuralların olması zorunludur. Mesela Zeccâc (ö. 311/924) ayeti, müslümanların fetih yoluyla toprak almaları olarak yorumlar. Bu yorumunu ise Enbiyâ suresinde aynı anlama gelen ayetin sonunda kullanılan “*Şu halde üstün gelen onlar mı?*” ayetine dayandırarak³¹ bunların müşrikler ve kâfirler olduğunu belirtmektedir. En azından Zeccâc ayetin yorumu konusunda sınırlayıcı bir ifadeye başvurarak kendisine yine Kur’an’dan bir dayanak arama çabasına girmiştir. Bu türden yorumlara karşı olmaktan öte yapılan yorumların nesnel bir zemine oturması ve çıkarımların ayetin mefhumunu aşmaması bir ilke olarak kabul edilirse daha yerinde yorumların yapılması mümkün olabilir.

Sonuç

Genellikle çoğu müfessirler bu konuda çeşitli görüşleri sıraladıktan sonra birinci görüşün daha isabetli olduğu konusunda hem fikirdirler.³² Yani bu ayet müşriklerin yaşadıkları toprakların müslümanlar tarafından fethedilmesi ve bundan dolayı topraklarının azalmasına işaret etmektedir. Daha sonraki dönemlerde ayetin anlamı konusunda çeşitli görüşler ortaya çıkmıştır. Bu görüşlerin isabetli olup olmadığı başka bir konu olmakla birlikte bu yorumlara yol açan etkenlerin araştırılmasının gerekli olduğunu düşünüyoruz. Birtakım ilmi gelişmeler, müfessirin içinde yaşadığı ortam, sahip olduğu Kur’an tasavvuru -Kur’an’a evrenselci ve tarihselci bakış vb.- belli başlı etkenler arasında sayılabilir. İnceleme sonunda ilk dönemlerde bu ayetin anlaşılmasıyla, daha sonraki dönemlerde anlaşılması arasında birtakım farklılıklar ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Daha sonraki dönemlerde ayetin yorumları arasına bilimsel sayılabilecek birtakım görüşlerin

31 Zeccâc, *age*, c. III, s.151.

32 Ebû Hayyân, *age*, c. V, s. 389.

eklendiği görülmektedir. Bu yorumu yapanlar ilk görüşleri kabul etmekle beraber, ayetin açıklamış oldukları görüşleri de içerebileceğini söylemişlerdir. Ayrıca bu konuda farklı yorumların ve görüşlerin ortaya çıkmasında, Kur'an metninin farklı yorumlara müsait olması ve bilimsel anlamda birtakım gelişmelerin günümüz müfessirlerinin dikkatini çekmesine bağlanabilir.

Ayetin hakiki anlamını savunanların bir paradoksla karşılaşmaları mümkündür. Şöyle ki vahiy ortamında Allah muhataplarına bu ayetle farklı bir anlam iletirken, sonra gelen muhataplara farklı bir anlamla mı seslenmektedir? Aslında yukarıda bahsedilen ayetlerin evrensel anlamda çevre sorunlarına işaret ettiğini savunmak ve bunu Kur'an'ın evrenselliğine ve mucizeliğine hamletmek müslümanlara belli bir rahatlık ve güven vereceği kesindir. Ancak sorunun bu biçimde cevaplandırılması ve metne çoklu yorumla yaklaşılması, herkesi tatmin etmeyeceği de bir gerçektir.³³ Fakat tefsir literatüründe bu kadar fazla yorumun ortaya çıkmasının nedenleri ve nereden kaynaklandığı sorusu daha önemli olmaktadır. Acaba bu yorumlar metinden mi çıkmaktadır yoksa yorumcudan mı?

33 Benzer bir sorgulama için bk. Mehmet Akif Koç, "Sebeb-i Nüzule Bağlı Anlamın Aşılmasını Kolaylaştıran Bir Unsur Olarak Kur'an Metni", *İslâmiyât*, cilt 7, sayı 1 2004, ss. 113-124.